

**AS CAUSAS DA EMIGRACIÓN GALEGA A VENEZUELA
CONTADAS POLOS SEUS PROTAGONISTAS**

**The causes of Galician emigration to Venezuela as told
by its protagonists**

XOSÉ RAMÓN CAMPOS ÁLVAREZ

Universidade de Vigo

Recibido: 19/09/22
Aceptado: 10/10/22

Resumo:

Na década de 1950 os galegos emigraron a Venezuela de xeito masivo, desbancando así aos países ata ese momento receptores da emigración —Arxentina, Cuba, Uruguai ou Brasil—. No presente traballo trataremos de pescudar, a través das testemuñas de algúns dos seus protagonistas, cales foron as causas de dita emigración e por que elixiron Venezuela.

Palabras chave: Emigración, Galicia, Venezuela, Historia Oral.

Abstract:

In the 1950s, Galicians emigrated to Venezuela on a massive scale, thus displacing the countries that had been receiving emigration until then -Argentina, Cuba, Uruguay and Brazil-. In this paper we will try to find out, through the testimonies of some of its protagonists, what were the causes of this emigration and why the choice of Venezuela.

Key Words: Emigration, Galicia, Venezuela, Oral History.

A percepción dos emigrantes

A emigración é un feito presente ao longo da historia de Galicia desde tempos remotos. Con todo, non tivo sempre as mesmas características e mostrou modalidades diferentes ao longo do seu desenvolvemento, respondendo case sempre a cuestións vinculadas coas necesidades da política, o desequilibrio demográfico ou as crises económicas.

O poeta Celso Emilio Ferreiro, que viviu en primeira persoa a emigración galega a Venezuela, opinaba que as causas desta especie de diáspora eran fundamentalmente económicas e sociais, e que todo o que se dixera respecto a outras motivacións, espírito de aventura, alma viaxeira, etc., era mala literatura. Neste sentido, afirmaba que:

Galicia, país campesiño por excelencia, historicamente abandonado, minado polo caciquismo político; esquecido na súa cultura autóctona e na súa lingua polo estado centralista; atomizadas as súas terras laborables por sucesivas herdanzas e divisións; mantida a súa agricultura nun atraso arcaico, aínda con arados romanos e cun anacrónico sistema xurídico social; minada polo baixo nivel de vida, pola nula rendibilidade da terra e o subdesenvolvemento industrial e cultural, vese na necesidade de emigrar (C. E. Ferreiro, 1967)¹.

Tras a Guerra Civil (1936-1939), o proceso de modernización da agricultura galega iniciado a finais do século XIX sufriu un estancamento, xa que o franquismo non solucionou ningún dos graves problemas endémicos do país. Máis ben agravounos (Sixirei, 1988: 134). O programa autárquico impulsado polo novo réxime mostrouse negativo en todas as fronteas e xerou progresivamente un incremento do paro, da inflación, unha balanza de pagos negativa, etc. Este “ideal autárquico” permaneceu, a pesar da súa temperá incapacidade para mellorar a situación económica, ata finais da década dos cincuenta, cando a situación obrigou a adoptar medidas estabilizadoras e liberadoras que se recolleron no chamado Plan de Estabilización de 1959, cuxo obxectivo estaba en captar divisas para as arcas estatais a través de dúas vías: o turismo e a emigración (Fernández Prieto, 2007a: 40).

As décadas de 1940 e 1950 poden considerarse as peores da historia económica e social do século XX, marcando unha importante regresión técnica e produtiva².

-
- 1 Celso Emilio Ferreiro: *Revista Galicia en Caracas*, nº 1, xullo 1967. O autor asinou o artigo co pseudónimo de “Leuter Bembo”. Hai que matizar que Celso Emilio Ferreiro referíase ás causas históricas da emigración galega. En 1967, cando escribiu o artigo, as condicións socioeconómicas de Galicia estaban a cambiar.
 - 2 Foron anos de dificultades de abastecemento e escaseza de combustible, recambios, fertilizantes e outros bens. Produciuse unha caída de todos os índices de produtividade agraria: o

Galicia sufriu un período de contracción da súa economía, co estancamento do sector agro-gandeiro e das iniciativas agro-industriais orixinadas nos anos vinte e trinta e o mesmo sucedeu cos sectores pesqueiro, conserveiro e de construción naval, mentres que os cambios ou melloras, coa excepción do sector hidroeléctrico, foron reducidos (Fernández Prieto, 2007b: 42).

O país presentábase como un viveiro afanoso de pequenos propietarios: pouca terra para moita xente (Sixirei, 2001). O máis cotián no campo galego era “(...) rozar toxos, coller esterco, patacas, millo, coidar vaquiñas e vender o leite” (H 496). Pero tamén, desde moi novos, os que vivían no agro debían aproveitar outros recursos que o medio proporcionase:

(...) antes de emigrar, [a situación en Galicia era] mala porque comíase algo do que producía o campo; se había unha mala cosecha, había, se pode dicir fame, algo de fame durante o ano... eu teño traballao moito... na aldea miña había unha isliña que de inverno, cando cresía o río había moitas arenas, moita arena, e eu po hospital [de Santiago en construción] quitei, moito, varios sentos de metros cúbicos. De rapás, tendo poucos anos metíámonos desnudos no río, cheos de frío, e eramos varios rapases da aldea, e despois xuntabamos camións [de area] e viña un camión que era... vello, que era o único que cargaba oito ou des toneladas, que daquela non había camións. E eu contribuín moito a construír o hospital... Cando enchía o río aproveitabamos pa janar un peso, pa axudar na casa e máis, eramos rapases e, coma quen dí, pa comer un caramelo ou unhas jalletas, que outra cousa non se aspiraba (H 1039).

No plano demográfico, na segunda metade do século XX Galicia continuaba sendo un país de emigrantes pobres, que seguían saíndo polo mundo despois de cen anos de emigración continuada. Economicamente era o país do atraso agrario, incapaz de xerar un proceso de industrialización sostido e cun desequilibrio crecente con respecto á economía española (Fernández Prieto, 2007a: 12-13). Polo que, a escaseza de emprego industrial, o raquitismo dos servizos e a alta densidade de poboación rural configuraron un espazo económico no que Galicia asumía o papel de subministradora de man de obra, de enerxía e de materias primas, ademais de recursos financeiros a través do aforro e das remesas de emigrantes³.

trigo e a vide non recuperaron ata 1954 os rendementos que tiveran nos anos trinta e no caso das patacas e o centeo non foi ata despois de 1959 (Fernández Prieto, 2007b: 80).

3 O economista Antonio Taboada (30/11/1969), Secretario Xeral da Cámara de Comercio de A Coruña en 1969, afirmaba que Galicia achegaba á economía española: o 40% das remesas de emigrantes, o 29% das carnes de vacún, o 19% da madeira, o 34% de peixes e mariscos, o 40% de conservas, o 50% de construcións navais e o 15% de enerxía eléctrica.

No campo a situación era complicada, non había traballo remunerado e a terra apenas daba o suficiente para soste á unidade familiar: “Non había traballo, había miseria, había que traballar nas terras e as terras non daban nada... eramos moitos a traballar e eramos moita xente e non había traballo, era moita miseria” (H 311). Non é de estrañar que neste contexto de subdesenvolvemento e sen alternativas viables a curto e medio prazo, volvese abrirse a espita da emigración⁴. A corrente migratoria cara a América renovouse con inusitada forza entre 1947 e 1960, alcanzando cifras similares ás do primeiro terzo de século, sobre todo entre os anos 1949 e 1958.

Bueno eiquí non estaba moi ben porque se non xa non... xa non marchabamos, ¿non? De paso que tiñamos algo de terra pois íbamos comendo e bebendo algo, vamos en fin... e por exemplo había unas vacas e tiña cousas desas, pois iba un... un vivindo, ¿non?, vivindo malamente, e entonces despois como viñeron estas “Américas”, por exemplo, Venezuela... pois tratamos de... de emigrar (H 313).

A partir de 1946, as compañías que se dedicaban ao transporte de pasaxeiros por mar cara ao continente americano renovaron as súas actividades despois do parón imposto pola II Guerra Mundial. Liberalizouse a emigración potencial e facilitáronse os traslados. En España levantáronse as restricións á libre saída do país co restablecemento da Lei de Emigración de 1924, o que levou consigo un rebrote do proceso migratorio. En Galicia, aos poucos, pobos como A Estrada, no interior da provincia de Pontevedra, convertéronse en focos de emigración cara Venezuela:

A Estrada era neses anos a zona de forte emigración..., era un concello rural..., unha agricultura miserable..., o minifundismo... ó ser... pequenos propietarios, entonces, si había seis fillos nunha casa está claro que só un se podía quedar na casa, entonces os outros tiñan que emigrar ou no caso das fillas se casaban ben... inda así eu penso que era, isa era a razón principal (H 1038).

No medio rural o diñeiro era escaso e os mozos debían buscar alternativas para mellorar o seu nivel de vida: “Se non tivera necesidade non marchaba. O que pasa é que a vida eiquí ó tempo era crítica... ou campo só era pa comer porque pa ter nada... íbamos ás festas e íbamos sin cinco pesetas, non levábamos nada, non é coma agora” (H 320).

4 Segundo o Instituto Nacional de Emigración, entre 1941 e 1950 abandonaron Galicia 115.359 persoas (271.890 para toda España), o que retrotraía as cifras aos anos vinte.

Traballar un día enteiro só pola comida era algo totalmente normal, como nos relata Serafín Portugal: “(...) daquela era normal traballar pola comida... e non por unha comida completa, porque eu, algunhas veces, nos días de feira, que non había colexio, eu traballaba cun tal Maximino Otero... e entón eu no Carballiño... eu os días de feira traballaba no comercio... e o que [o dono] lle daba a todos os empregados por traballar todo o día era unha tortilla ó mediodía... pero iso era unha cousa totalmente normal...” (EA 23).

Nas cidades o panorama tampouco era moito mellor. Traballando nunha fábrica ou na construción apenas se gañaba o suficiente para vivir“(...) en Orense traballando pagaban mui pouquiño, ganábase mui pouco. Empleado nunha fábrica ou na construción non se ganaba casi nada, costaba ganar pra comer, e entón pois digo eu, pois vou a Venezuela, (...) estaba a emigración libre... por eso no ano 1958 resolvín marchar para alá” (EA 21).

Para moitos traballadores, ter unha vivenda en propiedade era un dos seus obxectivos. Algo difícil de conseguir naqueles anos: “A ilusión de calquera obrero era ter unha casa, non pagar un piso, e entón ise foi o motivo, tiñas un traballo pero do traballo non podías sacar pa..., e dixeran, bueno pois vamos a mirar a ver si se pode conseguir algo pa facer algo, e esa é a ilusión de todos, creo eu” (H 514).

A idea de emigrar e aforrar para construírse unha casa era algo bastante común: “(...) decidí emigrar porque en aquel entón a vida aquí era un poquito... dura, digámoslo así, un poquito dura y uno tenía unas aspiraciones, por exemplo pues para..., construírse una vivienda y esas cosas y entón aquí no había mucha posibilidad de conseguirlo y entón pues había que saltar el charco” (H 1247).

E resulta evidente que foron moitos os que o lograron a través da emigración: “(...) aquí en España non se ghanaba nada e entón eu marchei pa Venesuela pa ghanalos cartos e vin, trouxen os cartos de Venesuela e fixen a casa” (H 1279).

Establecer un negocio en Galicia, traballar por conta propia ou mellorar un xa existente⁵, foron outros dos obxectivos de moitos emigrantes:

Sabes por que viñemos nós aquí [Venezuela]? A buscar 100.000 pesetas... Porque comprabamos un camionciño que valía, daquelas no ano 1957, con 100.000 pesetas comprabas un camión. Para andar nas feiras. Eu queríame dedicar a comprar ao campesiño e levar esos productos ao mercado. Vamos, ós vendedores do mercado, pero non tiña os cartos. E viñemos (...) Despois

⁵ Fina, emigrou desde Sober (Lugo) para mellorar o negocio familiar: “(...) para mellorar aquí un pouquiño, porque tiñamos unha fábrica de gasosas e cumpría maquinaria e cumprían cousas, e entón non había moitas posibilidades aquí, e dixeran, pois imos emigrar... botar unhos aniños...” (EA 37).

dixemos, vamos por cen, vamos por duascentas, vamos por trescentas... E despois xa non tiñamos ganas de irnos (EA 10).

Outro tanto lle pasou a Manuel Quiroga, que decidiu marchar da súa Celanova natal, en 1956, coa idea de gañar diñeiro para comprar un coche e xa nunca máis regresou á súa terra: “Eu máis ben viña para ver se gañaba para un coche, votar un ano ou así, e voltar. E mira levo 39 anos” (EA 8).

Houbo casos como o da familia de Manuel Lamas, nacido en 1921 na parroquia de Cernadela (Verea, Ourense), que emigraron case todos os membros. Os seus pais marcharon a Cuba e posteriormente a Arxentina; o seu cuñado, irmá e sobriño tamén á Arxentina; os seus cinco tíos paternos a Cuba e Arxentina. O seu testemuño reflicte o desmembramento dunha familia repartida por varios países americanos:

(...) estiven en Venezuela dende o 53 ó 56 e logo fun á Arxentina (...) Cando estiven alí foi a última vez que vin ós meus pais. (...) Meus pais, Antonio e Rosa foron dous anos a Cuba, do 1918 ó 1920, e despois no 1953 xa marcharon para Buenos Aires e non volveron. A miña única irmá, Dorinda, marchou no 1950 co fillo e o seu home Lisardo marchara antes, no 1948. Foi para Buenos Aires. Os irmaos do meu pai: 1904 un tío meu chamado Manuel foi para Cuba e non volveu, mandoulle o diñeiro da pasaxe de volta e non volveu escribir máis. En 1915 Rodosindo marchou a Buenos Aires, pero veu e tivo muller e fillo, pero volveu marchar porque quería escapar de ir á guerra de África porque non tiña o servicio militar feito. Non volveu máis. En 1923 Xosé marchou para Buenos Aires, tamén para escapar do servicio, quedou alá solteiro. No 1925 Pura, que tamén se foi para Buenos Aires, quedou alá no país e casouse e tivo dous fillos. No 1930 María marchou para Buenos Aires e quedou alá solteira... (EA 25).

O mesmo ocorreu coa familia de Gloria Rey Romero, natural de Rianxo, que emigrou a Venezuela. Dos seus oito irmáns soamente un non marchou de Galicia: “O primeiro dos irmáns era Faustino... e despois é Marcial que lle sighe —que está en Buenos Aires— ...; e despois son eu -son solteira- e despois é Sinforosa... que está en Venexuela. E despois é Jaime que tamén está en Venexuela..., e despois é José... -que nunca saleu de España-, foi ou único que nunca saleu... e despois é Dorinda, casada en Venexuela..., e despois é Lola...; e despois é Juan, casado e que tamén está aquí en España —estivo antes moito por aí adiante—” (H 498).

Tamén foi o caso de Argentina, orixinaria da Mezquita (Ourense): “Éramos siete hermanos y había que ganarse la vida. Cuatro emigramos a Venezuela, uno a Suiza y uno a Argentina” (EA 34).

Esta emigración continuou sendo maioritariamente masculina pero as porcentaxes tenderon a achegarse: o 55,9% eran homes e o 44,1% mulleres⁶ ao que habería que engadir que en relación ao conxunto da poboación, as mulleres emigraron máis de Galicia que de calquera outra parte de España. Con respecto ao perfil do emigrante galego a Venezuela seguiron predominando solteiros de orixe rural, con idades entre 15 e 35 anos, que sabían ler e escribir (porcentaxe de alfabetos: o 95,1%, unhas décimas por encima da porcentaxe española). É dicir, en liñas xerais seguía manténdose un retrato do emigrante moi similar ao correspondente a décadas anteriores.

O desexo de prosperar xunto coa imitación continuaron sendo razóns de peso para emigrar, ao observar que os veciños que xa marcharan mandaban diñeiro para comprar leiras, arranxar a casa familiar ou construír unha nova. Asemade, notábase que as condicións de vida da familia melloraban. “Bueno claro que se notaba, porque siempre se veía algo máis de movimiento, porque compraban unha finca ou un terreno, arreglaban unha casa ou a facían; o que tiña alguén fóra siempre se lle vía unha camisiña un pouquiño máis lavada” (H 728). Iso facíase sentir na comunidade e expresábase como un comportamento a seguir:

Se notaba..., ya compró una finca fulano de tal y el marido “inda” marchó hace un año y ya compró eso; ya compró el solar para hacer la casa y mira ya lleva tres o cuatro años, ya empezó a hacer la casa, a poco a poco, no tampoco de golpe porque la América no era tampoco llegar y cogerlos allí, que había que trabajar mucho más duro que aquí, eh, pero mucho más (H 727).

Pero as mostras externas de triunfo⁷ non sempre reflectían a realidade. Os traballos, os sacrificios ou as penurias non se contaban: “(...) una especie de gusanillo que te metían las personas que venían de otros países, que venían con coches nuevos, con mucho dinero en el bolsillo, ... hablando maravillas de los sitios en donde estaban, ... [aunque] como después... comprobé por mí mismo... [al] venir aquí a Galicia a contar lo bien que nos iba, pero no lo mal que nos iba” (H 1090).

Evitar o servizo militar e de paso “probar sorte” ante a falta de oportunidades, foi tamén una das razóns para emigrar por parte de moitos mozos galegos: “Decidín marchar no ano 1957, cando cheguei ós dezaioito anos, que aínda que non era maior de idade, si que xa podía marchar, e fíxeno porque un irmán marchara dous

6 Distribución segundo o sexo dos galegos emigrados a ultramar por vía marítima, 1946-1964 (185.908 homes e 146.718 mulleres) (Sánchez López, 1967: 78).

7 “(...) nosotros veíamos a la gente que regresaba tanto de Cuba como de Venezuela, con esos carros y esos sombreros y esa ostentación de riqueza, que a uno le ilusionaba ‘¡ostras, si yo pudiera venir así, con un Mercedes!’ entonces eso es lo que más nos motivaba a salir de nuestra tierra” (Derham, 2000: 248-249).

anos antes e dicía que se gañaban moitos cartos, e como aquí a cousa estaba moi mal, pois decidín irme. Tamén conseguín marchar sen facer a *mili*, e por iso librei dela” (EA 26).

Outros, novos e recentemente casados, sen ver claro o porvir decidiron dar un paso adiante e emigrar: “Caseime e o futuro de eiquí pois xa che digo, era un futuro, pois bastante escuro... na casa tiñase, moito que traballar e comer... íbase comendo, pero de aquela forma, (...) e entón dixen... dous seis irmaus era eu o único que estaba aquí, (...) era o único que quedaba na casa, e decidín pois ir a Venezuela” (H 317).

Como ben dicía Celso Emilio Ferreiro, a gran maioría tomaba a decisión de emigrar, non por afán de aventura ou por ver mundo, senón ante a difícil situación económica e a falta de perspectivas que se vivían en Galicia. Ese foi o caso de Antonio:

No ano 56, a situación eiquí era mui difícil, tiña vinteseis anos, acababa de casarme e tiña unha nena, o horizonte eiquí era moi difícil... tomei a decisión non precisamente por aventura e ver mundo, eiquí en Santiago non había nada... naturalmente todos tiñamos que traballar para comer, solo para comer, traballar todos, non para outra cousa desde nenos, eu ós sete anos tiña as maus maltratadas do traballo, eu e todos, non eu solo (H 503).

Con respecto á emigración feminina, as súas motivacións foron tamén moi variadas, sendo común o desexo de mellorar as súas expectativas de vida. Ademais, no rural, como o minifundio e a economía de subsistencia necesitaban de toda a man de obra dispoñible —á marxe do sexo e a idade—, mulleres, nenos e anciáns “foron vítimas dunha acusada sobreexplotación económica que á súa vez tivo consecuencias sociais” (Cagiao Vila, 1997: 42). Consuelo Rivas, por exemplo, emigrou a Venezuela en 1956 para non seguir traballando no campo e mellorar as súas condicións de vida. Calquera actividade parecíalle menos dura que o traballo agrícola: “Fui a Venezuela porque aquí trabajaba en el campo. Mi mayor motivación para ir a Venezuela fue esa, escapar del trabajo del campo... Era un trabajo duro al lado de cualquier otro: se iba al tojo, se iba a arar, se iba a segar (...). Como allá no se trabajaba en el campo y yo aquí trabajaba mucho, también les pedía a mis padres que me dejaran marchar” (H 751).

Amelia Castro era modista en Lalín, Pontevedra. Ante a imposibilidade de ter uns ingresos dignos polo seu traballo decidiu emigrar mesmo en contra da opinión dos seus pais: “Cosía, aprendín a modista; pero se ganaba moi pouquiño. Entonces decidín emigrar, porque nos días de feira viña un gestor a Lalín. Entonces iba xente, uns marchaban, outros viñan. E esa agencia se encargaba de todo, pero me fun en contra dos meus pais que non querían que me marchara” (H 1152).

Tamén houbo moitas mulleres, como Elisa González, natural de Cenlle, Ourense, que marcharon recentemente casadas acompañando ao seu marido que xa estaba en Venezuela:

¿Por qué emigré?, para buscar un modo de vida mejor, por aquí todo el que se casaba, por lo menos en las aldeas, (...) tenían que tener los padres mucha tierra para repartir a los hijos, si no había que trabajar de “caseiros”... y allí no había otra situación. Entonces vino..., mi marido ya estaba en Venezuela, soltero, vino, se casó conmigo, que éramos vecinos, y después me reclamó por poder, que no me pudo llevar a mí (H 1184).

O desexo de mellorar a súa situación e as súas expectativas é inherente á persoa e para a maioría foi a causa da súa emigración: “Como todos os galegos e como todas as persoas viventes necesitamos ou esperamos millorar, pois esí o fixen” (H 321). Pero tamén houbo quen pensou, dentro do tradicional “optimismo” galego, que ás veces se busca unha vida mellor e sae a peor, pero que nunca se sabe... hai que intentalo, senón sempre quedará a incerteza do que puido ter sido e non foi (EA: 24).

Por que Venezuela?

A emigración a América nos anos 40 e 50 do século XX dirixiuse con preferencia cara Venezuela e Arxentina, ademais de Uruguai, Brasil e Cuba en moita menor medida. “Argentina había de ceder entón a Venezuela su primacía como país de inserción. El bolívar inflado por el petróleo desplazó al peso enflaquecido por la política en los sueños dorados del emigrante” (Paz Andrade, 1970: 58). É dicir, salvo Venezuela, que a mediados dos anos cincuenta foi o destino preferido pola maioría dos galegos que emigraron a América, os demais foron os países tradicionais aos que se engadiron algúns novos, pero sempre de moita menor importancia, como República Dominicana, Porto Rico, México e Panamá, ademais de Estados Unidos e Canadá.

Entre as motivacións para emigrar atopamos non só factores endóxenos, senón tamén outros factores esóxenos, factores de expulsión e factores de atracción (*push and pull*)⁸. Aínda que esta teoría chamada *neoclásica* non é capaz de explicar por que certo tipo de inmigrantes mostran preferencia por un país e non por outro (Díaz,

8 “Es un modelo que se basa en una serie de elementos asociados tanto al lugar de origen como al lugar de destino. En principio existen una serie de factores que empujan (push) a abandonarlo al compararlo con las condiciones más ventajosas que existen en otros lugares, las que ejercen una fuerza de atracción (pull), generándose de esta manera, una dinámica de expulsión (push) y atracción (pull)” (Micolta León, 2005: 59-76).

2007). Entón, por que a emigración galega mostrou preferencia por Venezuela na década de 1950?

Como é ben sabido, a finais dos anos corenta Venezuela converteuse nun país receptor de inmigración masiva, debido ao descubrimento e á explotación masiva de xacementos petrolíferos —desde o segundo decenio do século XX— o que supuxo unha profunda transformación da economía e da sociedade venezolana: “(...) era o “boom” nese momento; en 1949 comezou o “boom” de Venezuela, viñeron uns cuantos, foilles ben e todo o mundo quería vir a Venezuela...” (EA 2: Ramos).

Un informe do Encargado de Negocios da Embaixada española en Venezuela, Antonio Espinosa, datado en Caracas o 16 de novembro de 1949, indica que na economía mundial de posguerra “atormentada por tantas dificultades monetarias, existe un solo país, Venezuela, donde el dólar, patrón monetario mundial del momento, se encuentra en tal abundancia que llega casi a la depreciación. Si se considera que este país, de escasa población (cuatro millones y medio de habitantes) recibe una renta anual de más de quinientos millones de dólares, producto de las regalías estatales sobre la explotación extranjera del petróleo, se comprenderá, al menos en parte, algo de su especial peculiaridad, única en el mundo”⁹.

Venezuela presentábase así como un país en expansión, cun gran potencial económico, pouco poboado e cunha moeda cotizada, cuxo cambio resultaba moi favorable para os inmigrantes e permitía obter uns aforros impensables de conseguir en España: “(...) la moneda favorecía mucho en cuanto al cambio. (...) Entonces con un dólar que costaba 3,5 bolívares¹⁰, pues aunque los sueldos eran muy bajos (¿450 bolívares?), pero representaba un ahorro importante porque la vida también era sumamente económica aquí” (EA 1).

Un país rico en expectativas, en plena transformación e modernización das súas infraestruturas, que necesitaba man de obra estranxeira, eficiente e barata. E que abriu as portas desde a chegada ao poder de Pérez Jiménez á inmigración europea. Así, ante esta política governamental que se caracterizou por unha maior liberalidade no ingreso de inmigrantes, españois, italianos e portugueses acudiron en busca dun novo *El Dorado*: “(...) en el año 54... Venezuela estaba imprimiendo un gran reto de infraestructuras. Fue cuando se hicieron las grandes carreteras, las grandes autopistas, hospitales..., y se utilizaba mucha mano de obra extranjera...

9 AMAE, R-2318, Exp. 61. Carta do Encargado de Negocios da Embaixada de España ao Ministro de Asuntos Exteriores sobre a complexidade dos problemas expostos pola emigración española a Venezuela. Caracas, 16 de novembro de 1949.

10 A testemuña é bastante aproximada en canto á cotización, xa que segundo consta no informe do encargado de negocios da embaixada española en Venezuela, Antonio Espinosa: “un dólar equivale a bolívares 3,35” (AMAE, R-2318, Exp. 61. Carta do Encargado de Negocios da Embaixada de España ao Ministro de Asuntos Exteriores sobre a complexidade dos problemas expostos pola emigración española a Venezuela. Caracas, 16 de novembro de 1949).

Entonces motivaba eso, que Venezuela era un país con una moneda muy fuerte, en esa época, el dólar estaba a 3.30 bolívares...” (EA 4).

A Galicia chegaban noticias de Venezuela polos medios máis diversos: a correspondencia familiar, os relatos contados persoalmente polos emigrantes retornados ou de visita nos seus lugares de orixe, ademais da propaganda realizada por axentes, consignatarios, navieiras ou o propio Consulado venezolano.

As compañías transatlánticas fixaban grandes anuncios en lugares públicos. “Os carteis adoitaban resaltar o nome da compañía de que se tratase, pero sobre todo a imaxe dun gran transatlántico, tamén anunciaban os prezos, as datas de saída e o consignatario ou principais axentes. Parecidos anuncios aparecían diariamente na prensa galega, privada e oficial” (Vázquez González, 1992: 520). Difusión á que se sumaba un medio máis, a radio. Nesa época, se non había radio na casa era habitual ir escoitala á de veciños que tivesen un receptor, como anos máis tarde o será ir ver a televisión antes de que todos os fogares contén cunha. Pois ben, naqueles programas de radio tamén se facía publicidade e se falaba das bondades da emigración a Venezuela: “(...) entonces pensamos en ir para América; e íamos a aí á casa dun veciño... a escoitar a radio ás noites, e esta radio sempre decía que había chance ir a Venezuela, e entonces preparamos e fomos para alá” (H 1113).

Venezuela púxose *de moda*: “Do 55 para adiante cando se puxo de moda... entón emigrou moita xente, todos emigramos, todos para mellorar a vida... eliximos Venezuela como destino porque precisamente nese tempo estaba de moda Venezuela, estaba máis de moda Venezuela que outro país...” (H 751). O certo é que na década dos cincuenta reunía todas as condicións para ser destino preferente da emigración galega e do resto de España: pola súa economía en auxe, pola súa moeda forte, polas facilidades para entrar no país e polo idioma: “(...) estaba de moda daquelas, porque a emigración europea non se abrira aínda... no 57... non, casi nadie marchaba para Europa. E, entonces pois, daquelas... había boas referencias da economía que había alí e o diñeiro... era fuerte... o idioma era o mesmo e... y era máis fácil” (H 1129).

A partir das primeiras chegadas fóronse configurando as cadeas características das migracións a América que mobilizaron tanto a homes como a mulleres. Estas cadeas migratorias desempeñaron tamén un papel moi importante en Venezuela, onde os xa establecidos servían de ligazón coa familia e amigos en Galicia e convertéronse no “motor de tracción e empuxe” para a chegada doutros emigrantes. Os elos destas cadeas eran constantemente renovados, xa que a medida que os novos emigrantes se instalaban en terra venezolana, mandaban cartas á súa familia e amigos informándolles sobre os beneficios desta emigración.

Pues mira la gente escribía... ¡Ah fulanito está allí y le va bien! Envía un cheque todos los meses, ayuda a la familia. Se veían cosas, no era que pinta-

ran aquí paraísos, sino que había base real para decir... pues debe ser un país bueno cuando fulanito ahorra y envía a su familia (EA 1: Iglesias).

As noticias difundíanse máis aló do círculo familiar e de amizades, incorporándose ao dominio público das vilas e aldeas, estimulando nos seus habitantes as iniciativas de emigrar: “(...) tiña residenciados desde o ano 1950 en Venezuela a primos meus. Tamén moitos veciños meus marcharan anteriormente porque resultaba ir polo cambio de moeda e porque a vida era máis fácil para mellorar a situación económica alí” (EA 27: Martínez).

É evidente que o contar de antemán con información sobre o lugar de destino, ademais da axuda e o apoio de familiares e amigos para asentarse no novo país, minoraba moito os problemas relacionados coa emigración¹¹. Neste sentido, saber que ao chegar se reencontrarían con familiares e con persoas da súa mesma procedencia infundía confianza e tranquilidade ante os contratemplos que puidesen presentarse ao arribar no novo país:

(...) mi padre era de otra aldea... entonces de esa aldea en concreto, pues emigró mucha gente allí [a Venezuela]. Y entonces pues el decidió irse a ese mismo país, pues, al llegar allí, pues ya contaba con gente conocida que, que ya le podía ayudar cuando llegara. Por eso se fue, decidió irse allí (H 1055).

Un dos empresarios galegos de máis éxito en Venezuela, Saturnino Cuquejo tamén participou nestas cadeas reclamando a familiares e prestando axuda á súa chegada a Venezuela a veciños e paisanos:

Tuve que llamar pues yo tenía dos hermanos, llevé a los dos... Llevé a tres o cuatro primos, cinco. Y después de ayudar, tengo la satisfacción de poder haber ayudado a muchos, gallegos y no gallegos, por razón de que llegaban allí sin documentación (EA 16: Cuquejo).

Esta forma de emigración en cadea mostra como os nexos familiares, de alianza e de amizade se amplían a un escenario máis extenso e reforzan as solidariedades entre os orixinarios dunha mesma aldea, vila ou rexión, e sobre todo, realizan unha importante función desde o momento da saída ata a chegada e asentamento no país de acollida (González Fernández, 2005: 73).

Venezuela (...) era donde máis ou menos dicían que estaba ben aquilo alí... tiñamos un veciño que levaba anos xa alá en Venezuela, e... medio familiar

11 “Naquel momento xa había en Venezuela dúas persoas do pobo, e as súas familias falaban de que as cousas non lle ían mal, e iso foi o que me empuxou a marchar, de xeito que o día despois de casarme xa embarquei rumbo a Venezuela” (E1:127).

do... compañeiro que foi comigo, e entonces... dixo que... que nos estaba esperando alí, e que xa tiñamos a donde ir, tiñamos alguien coñecido alí, para que nos botara un guante. E... e claro que fomos pa alí entón (H 1172).

No imaxinario popular estendeuse a idea de Venezuela como terra de oportunidades, onde resultaba fácil facerse rico, aínda que de fácil non tiña nada: “Eu pensaba marchar por un ano ou dous anos e volverme e resulta que botei alí toda a vida... serán máis de 40 anos, porque... de aquelas todo ou mundo ía pa Venezuela e aquilo era mui bo e gañábase moito, dixen, bo imos. Como dicía o outro, encher o saco e volver! Pero non foi así, non é tan fácil...” (EA: 24). O mesmo pensaba José García Ferro: “eu cheguei alí e pensei que se apañaban os cartos, compañeiro, e os cartos estaban malos de coller...” (H 278).

Foron moitos os que se decidiron por Venezuela. Ademais de polas posibilidades de mellora económica que ofrecía, pola facilidade para conseguir a visa de entrada no país: “Emigrei a Venezuela, porque nesa data, pois era [de] América a que máis oportunidades daba... entón pois era máis fácil. Para os outros sitios, só podías ir se había quen te reclamase, do contrario aquí, non se daban arranxado papeis; entón bo, pois fomos para aí, por esa mesma razón de que era máis fácil o chegar alí” (H 299).

En realidade, a obtención do pasaporte para saír de España era o que comportaba maiores dificultades e xestións administrativas, xa que Venezuela non poñía ningunha traba a aqueles europeos que cumprisen soamente tres requisitos: ser menor de 35 anos, non ter antecedentes penais e ter un certificado de boa saúde. Por tanto, a maioría dos inmigrantes entraban no país sen restrición algunha¹².

(...) primero era para ir a Uruguay, y no pude ir, después era para Brasil, y no pude ir, y luego después como en Venezuela entraba *tutilimundi*, bueno, ahí tuve suerte y entré (H 1054).

Houbo tamén quen emigrou previamente a outro país e unha vez que constataba que a situación non era como pensaba, que non se gañaba o suficiente, trasladábase a unha Venezuela que podía ofrecerlle mellores perspectivas de futuro, cando

12 Ese foi o caso de Serafín Portugal, que despois de barallar varias alternativas para emigrar a diferentes países americanos nos que tiña parentes (Cuba, Arxentina e Chile) e ver rexeitada a súa solicitude de entrada nos Estados Unidos, que era onde realmente quería ir, decidiuse por Venezuela, que debido ao carácter aberto da súa emigración non puxo trabas: “(...) eu pensei ir para os Estados Unidos, (...) a única [posibilidade] que había era... de pastor... de pastor de ovelas... eu tiña moita ilusión por Estados Unidos, porque sempre, desde neno... souben que era pioneira no desenvolvemento económico... pois ir de pastor de ovelas. Pero despois non me deron entrada... E entón funme para Venezuela” (EA 23: Portugal).

aínda non se abriera a emigración a Europa. Ese foi o caso de Benito González e doutros moitos¹³:

Emigrei pa Bilbao primeiro... emigrei... fun a Bilbao pero como ganaba pouco tamén, pois... dediqueime a marchar pa Venezuela porque ó cambio facía eiquí moita... moita máis cantidade... porque ó tempo non había nin Francia, nin Suiza, nin Alemania; ó tempo era Venezuela á que máis emigraban os emigrantes, principalmente os españoles (H 320).

Venezuela era o país ao que había que ir se se quería progresar: “Porque en aqueles tempos, pois, Venezuela era un país que polo que dicían aquí algunha xente entendida sobre deso, que a moeda era unha moeda bastante forte, unha moeda bastante valorable, e pois, ó ter ganas de emigrar vas sempre a un país onde vexas que a moeda che responde, e outra cousa, que o falar deses países latinoamericanos enténdelos perfectamente, que é español e sabes que non vas a ter problema ningún sobre dese caso” (H 1315).

Para poder emigrar, as mulleres debían contar coa autorización paterna se estaban solteiras ou coa do marido se estaban casadas, polo que en moitos casos tiveron que negociar coa familia: “Eu marchei, que a min non me deixaba marchar a miña familia, tiven que pelexar, porque marchara unha amiga miña, e eramos tan amigas, tan amigas, que ela buscoume traballo alá e escribíame e eu marchei, mais senón a min non me deixaban ir...” (EA 48: Carmen).

Outras, marcharon ao casar con homes que xa estaban en Venezuela e acompañáronos nesta emigración. Tamén, foron moi frecuentes as vodas por poderes:

Porque o marido tíñao en Venezuela e... e non lle daban os papeles de residente alá e eu emigrei por seis meses pa que el o fixeran residente, pero despois gustoume e de seis meses quedei dezaioito anos (...). Saquei unha partida de... matrimonio e foi a Venezuela a legalizar e despois mandouma ca reclamación e fixen un pasaporte, e máis papeles non me acordo... ó tempo había que marchar todo por reclamación, non como agora que agora vaise por turista pero ó tempo non... (H 319).

13 “Pois, porque á sazón pois tiña un... meu irmán, un irmán que teño, xa estaba alá, xa levaba tempo alá e... decidín ir para Venezuela. Mesmo antes se emigrara a Barcelona, concretamente, mesmo estaba traballando xa en Barcelona pero logo despois, e... entre meu irmán e máis eu acordamos que era mellor Venezuela porque daquelas Venezuela estaba e... nunha puxanza económica bastante favorable e... con relación... ó que era España... ademais, pois a moeda era forte, ó contrario que hoxe, pero... e esas cousas, pois ía con traballo fixo xa...” (H 1128).

A partir de 1958, ao pecharse a emigración e permitirse só o reagrupamento familiar foron moitas as mulleres que chegaron a Venezuela, ata o punto de que en 1961 había máis mulleres ceduladas que homes (Cagiao Vila, 1997: 183).

O caso da poetisa ourensá Pura Vázquez foi moi diferente. Aprobou unhas oposicións de maxisterio e levaba varios anos impartindo clases e escribindo. Durante varios anos presentouse a concursos nacionais de poesía e, defraudada por non conseguir gañar debido a diversas arbitrariedades, decidiu “cambiar de aires” e probar sorte en Venezuela, aínda que á súa familia tampouco lle gustou a idea:

Eso fue por una cabezonería mía, algo que no me gustó y que dio mucho que hablar. Yo me presenté con ese libro: ‘Tiempo mío’ al concurso ciudad de Barcelona..., quedé finalista por un voto... un premio de bastante prestigio. Al año siguiente, presenté otro libro: ‘Mañana del amor’... esto fue... en los años 50 y 52... (El presidente del jurado le dice que su obra es muy buena, pero)... me volvieron a dejar finalista por un voto y como hicieron... dos veces la misma historia y por un voto... Bueno, se armó una... (piensa que hubo una gran injusticia, ya que se manipularon los votos para que se lo dieran a otro. Considera que hubo una ‘cacicada’)... Me publicaron el libro, pero yo me marché. Yo dije: ‘no yo así no vivo aquí, porque si voy a estar trabajando y otro se va a llevar...’. Efectivamente, tuve que luchar con mi padre, con mi familia... Pero al final los convencí y cuando me hicieron eso con el premio, el último, pues ya a mi padre no le gustó y ya finalmente me dijo: ‘pues mira, se quieres ir, vaite’... e marcheime (EA 32).

A idea de partida desta emigración a Venezuela resúmea Manuel Rodríguez, natural de Ferreira de Pantón, Lugo: “(...) bueno, creo que daquelas (...), desa non tiña nin... imaginación do que podía ser ¿non? sabía que... que alí [Venezuela] pois que se ganaban cartos fácil e... e íbamos pa alá a ver que pasaba, porque un cando está solteiro pois, non lle importa estar nun sitio ou noutro, pa comer sempre se gana en calquer sitio” (H 1129).

A partir de 1959 produciuse un cambio de rumbo na orientación da emigración galega e Europa occidental¹⁴ substituíu a América como destino prioritario ata os anos 70, que foi cando a emigración galega perdeu forza. A crise económica que se estendeu polos países europeos a partir de 1973 obrigou a moitos traballa-

14 Estímase que entre 1960 e 1975 medio millón de galegos emigraron a Suíza, Alemaña, Francia, Holanda e o Reino Unido, o que supón o 65% de todos os que saíron de Galicia entre eses anos (Fernández Prieto, 2007a: 38). Para Valentín Paz Andrade, as correntes migratorias “son como afluentes do que foi un río. O río cambiou de leito ao reducir a emigración galega á súa tradicional proclividade americana. Desgraciadamente, sen perda do volume total” (Paz Andrade, 1970: 59).

dores a regresar, ao mesmo tempo que se pecharon as portas para novas achegas. A historia da emigración galega parecía chegar ao seu fin (Sixirei, 2001). En palabras de X. M. Beiras: “(...) se [Galicia] non se desangra (...) aínda hoxe [1981] na riada emigratoria, non é mercé a ningunha oportuna política económica do Estado, senón pura e simplemente por culpa da crise na que se debaten agora os habituais países de destino dos nosos emigrantes” (Beiras, 1982: 16).

BIBLIOGRAFÍA E FONTES ORAIS

BIBLIOGRAFÍA

- BEIRAS, X. M. (1982): *El atraso económico de Galicia*, Vigo, Xerais.
- CAGIAO VILA, P. (1997): *Muller e emigración*, Santiago de Compostela, España, Xunta de Galicia.
- DERHAM, M. J. (2000): *Inmigration, Assimilation and Nation-Building in Venezuela: The Pérez Jiménez Government and its Aftermath*, University of Liverpool. Tesis Doctoral.
- DÍAZ, G. (2007): “Aproximaciones metodológicas al estudio de las migraciones internacionales”, en *UNISCI Discussion papers*, n° 15, octubre.
- EIRAS ROEL, A. (1989): “Galicia e América dende o Quinto Centenario”, en *Revista da Comisión Galega do Quinto Centenario*, Santiago de Compostela, Dirección Xeral de Relacións coas Comunidades Galegas, n° 1, pp. 13-19.
- FERNÁNDEZ PRIETO, L. (2007a): “Dinamismo social e desenvolvemento económico”, en *A gran Historia de Galicia. Século XX. Unha economía: dúas sociedades*, A Coruña, t. XIII, vol. I, Edición a Voz de Galicia.
- FERNÁNDEZ PRIETO, L. (2007b): “O franquismo. Atraso económico nunha sociedade destruída”, en *A gran Historia de Galicia. Século XX. Unha economía: dúas sociedades*, A Coruña, t. XIII, vol. II, Edición a Voz de Galicia.
- FERREIRO, C. E. (1967): *Revista Galicia en Caracas*, n° 1, Caracas, julio.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, M. P. (2005): *Lo vivido en su hondura: migraciones y cotidianidad. Presencia de inmigrantes gallegos en Venezuela*, Universidad Central de Venezuela, Facultad de Ciencias Económicas y Sociales. UCV-Tesis.
- MICOLTA LEÓN, A. (2005): “Teorías y conceptos asociados al estudio de las migraciones internacionales”, en *Trabajo Social*, Revista del Departamento de Trabajo Social, Facultad de Ciencias Humanas, Universidad Nacional de Colombia, n° 7, pp. 59-76.
- NÚÑEZ SEIXAS, X. (2013): “A inmigración galega na Arxentina”, en CAGIAO VILA, P. (coord.): *A emigración galega a América do Sur*, A Coruña, Hércules Ediciones, pp. 65-147.
- PAZ ANDRADE, V. (1970): *La marginación de Galicia*, Madrid, Siglo XXI.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, F. (1967): *Movimientos migratorios de Galicia*, Vigo, Faro de Vigo.
- SIXIREI PAREDES, C. (1988): *A emigración*, Vigo, Ed. Galaxia.
- SIXIREI PAREDES, C. (2001): “Introducción breve ao fenómeno histórico da emigración galega”, en SIXIREI, C., CAMPOS, X.R. y FERNÁNDEZ, E.: *Asociacionismo Galego no exterior*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, pp. 33-84.
- VÁZQUEZ GONZÁLEZ, A. (1992): “Las dimensiones microsociales de la emigración gallega a América: La función de las redes sociales informales”, en *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, año 7, diciembre, n° 22, pp. 497-533.

VILLARES, R. (1996): *Historia da emigración galega a América*, Santiago de Compostela, España, Xunta de Galicia.

FONTES ORAIS:

Entrevistas realizadas polo Autor (depositadas no Arquivo da Área de Historia de América. Facultade de Historia. Universidade de Vigo), (EA):

EA 01: JOSÉ ANTONIO IGLESIAS. Periodista.

EA 02: MANUEL RAMOS LÓPEZ. Ex-presidente da Hermandad Gallega de Venezuela.

EA 04: PILAR TABOADA (A Estrada, Pontevedra). Artista plástica. Ex-directiva da Hermandad Gallega de Valencia.

EA 08: MANUEL QUIROGA (Celanova, Ourense). Emigrou a Venezuela en 1956.

EA 10: MATRIMONIO ANÓNIMO (Lugo).

EA 16: SATURNINO CUQUEJO (Baltar, Ourense). Nado en 1928, emigrou a Venezuela en 1957.

EA 21: PEDRO ÁLVAREZ DOMÍNGUEZ (Nogueira de Ramuín, Ourense). Nado en 1933, emigrou a Venezuela en 1958 e retornou a Galicia en 1985.

EA 23: SERAFÍN PORTUGAL (Cea, Ourense). Nado en 1924, emigrou a Venezuela en 1958 e retornou a Galicia na década dos noventa.

EA 24: ANÓNIMA (Sober, Lugo). Nada en 1926, emigrou a Venezuela en 1956 e retornou a Galicia en 1995.

EA 25: MANUEL LAMAS FONTELO (Verea, Ourense). Nado en 1921, emigrou a Venezuela en 1953 e retornou a Galicia en 1956.

EA 26: ABELARDO MUNÍN ALONSO (Ourense). Nado en 1939, emigrou a Venezuela en 1959 e retornou a Galicia en 1986.

EA 27: MANUEL MARTÍNEZ VÁZQUEZ (Ramirás, Ourense). Nado en 1930, emigrou a Venezuela en 1953 e retornou a Galicia en 1996.

EA 32: PURA VÁZQUEZ IGLESIAS (Ourense). Nada en 1918, emigrou a Venezuela en 1955 e retornou a Galicia en 1968/69.

EA 34: ARGENTINA (A Merca, Ourense). Nada en 1928, emigrou a Venezuela en 1955 e retornou a Galicia en 1962.

EA 37: FINA (Sober, Lugo). Nada en 1938, emigrou a Venezuela en 1982 e retornou a Galicia en 1987.

EA 48: CARMEN (A Pobra do Brollón, Lugo). Nada en 1936, emigrou a Venezuela en 1956 e retornou a Galicia en 1963.

Entrevistas recollidas do Fondo HISTORGA (Arquivo de Historia Oral de Galicia. Facultade de Xeografía e Historia. Universidade de Santiago de Compostela), (H):

- H 278: JOSÉ GARCÍA FERRO (A Baña, A Coruña). Nado en 1919, emigrou a Venezuela en 1949 e retornou a Galicia en 1954.
- H 299: GONZALO CARBALLEDA MEIGE (O Carballiño, Ourense). Nado en 1926, emigrou a Venezuela en 1953.
- H 311: CONCEPCIÓN MOURIÑO RODRÍGUEZ (Celanova, Ourense). Nada en 1933, emigrou a Venezuela en 1959 e retornou a Galicia en 1977.
- H 313: BENJAMÍN ENRÍQUEZ SOUSA (Celanova, Ourense). Nado en 1930, emigrou a Venezuela en 1958 e retornou a Galicia en 1969.
- H 317: FRANCISCO PÉREZ SOMOZA (Celanova, Ourense). Nado en 1933, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1968.
- H 319: CÁNDIDA RODRÍGUEZ ARIAS (Celanova, Ourense). Nada en 1941, emigrou a Venezuela en 1960.
- H 320: BENITO GONZÁLEZ (Celanova, Ourense). Nado en 1934, emigrou a Venezuela en 1954 e retornou a Galicia en 1987.
- H 321: MANUEL RODRÍGUEZ ENRÍQUEZ (Celanova, Ourense). Nado en 1931, emigrou a Venezuela en 1955 e retornou a Galicia en 1982.
- H 498: GLORIA REY ROMERO (Rianxo, A Coruña).
- H 503: ANTONIO (Santiago de Compostela, A Coruña). Nado en 1930, emigrou a Venezuela en 1956.
- H 514: MANUEL CONDE VIEITEZ (Toén, Ourense). Nado en 1943, emigrou a Venezuela en 1970.
- H 727: FRANCISCO FERNÁNDEZ PATIÑO (Vilagarcía de Arousa, Pontevedra). Nado en 1934, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1967.
- H 728: MARÍA SILVA RODRÍGUEZ (Vilagarcía de Arousa, Pontevedra). Nada en 1929, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1967.
- H 751: CONSUELO RIVAS BUCETA (Vilagarcía de Arousa, Pontevedra). Nada en 1939, emigrou a Venezuela en 1956 e retornou a Galicia en 1962. Volveu en 1967 e retornou definitivamente en 1971.
- H 1038: MARÍA TERESA IGLESIAS YUGAT (Salvaterra de Miño, Pontevedra). Nada en 1954, emigrou a Venezuela en 1977 e retornou a Galicia en 1984.
- H 1039: MANUEL PEDRIDO SUÁREZ (Santiago de Compostela, A Coruña). Nado en 1932, emigrou a Venezuela en 1956 e retornou a Galicia en 1969.
- H 1054: FRANCISCO ALFONSO REBOREDA (Portas, Pontevedra). Nado en 1940, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1979.
- H 1055: MERCEDES MAQUIEIRA MIGUENS (Caldas de Reis, Pontevedra). Nada en 1954, emigrou a Venezuela en 1963 e retornou a Galicia en 1981.

- H 1090: ANDRÉS CARBALLO CASTRO. Nado en 1958, emigrou a Venezuela en 1978 e retornou a Galicia en 1989.
- H 1113: ANTONIO PELETEIRO ESTÉVEZ (Oia, Pontevedra). Nado en 1929, emigrou a Venezuela en 1955 e retornou a Galicia en 1964.
- H 1128: ANTONIO RODRÍGUEZ LÓPEZ (Ferreira de Pantón, Lugo). Nado en 1937, emigrou a Venezuela en 1967 e retornou a Galicia en 1975.
- H 1129: MANUEL RODRÍGUEZ LÓPEZ (Ferreira de Pantón, Lugo). Nado en 1933, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1975.
- H 1152: AMELIA CASTRO GONZÁLEZ (Lalín, Pontevedra). Nada en 1936, emigrou a Venezuela en 1956 e retornou a Galicia en 1973.
- H 1172: JOSÉ MIGUEL ESCUDERO ESCUDERO (Cerdedo, Pontevedra). Nado en 1931, emigrou a Venezuela en 1949 e retornou a Galicia en 1967.
- H 1184: ELISA GONZÁLEZ LOSADA (Cenlle, Ourense). Nada en 1936, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1966.
- H 1247: RICARDO JASPE MANDRIÑÁN (A Coruña). Nado en 1925, emigrou a Venezuela en 1954 e retornou a Galicia en 1962.
- H 1279: RAMÓN LEMA GARCÍA (Muxía, A Coruña). Nado en 1926, emigrou a Venezuela en 1954 e retornou a Galicia en 1959.
- H 1315: BENJAMÍN PERNAS REQUEIJO (Alfoz, Lugo). Nado en 1932, emigrou a Venezuela en 1957 e retornou a Galicia en 1982.